

פטריק איבר ומייק קונזל

שוק חופשי? אין דבר כזה

בשנות ה-40 של המאה הקודמת הזהיר קרל פולני מפני הסכנה החברתית הטמונה בשווקים חסרי עכבות, שאינם כפופים למוסדות דמוקרטיים. הכלכלן ההונגרי החשוב סיפק כבר אז הסברים למה שמתרחש בשנים האחרונות – מהעלייה של דונלד טראמפ ועד לפופולריות של ברני סנדרס.

האם ביטוח בריאות וחינוך צריכים להיחשב כזכויות אדם בסיסיות – או כמוצרים שכל אחד יכול לקנות בשוק, בהנחה שיש לו מספיק כסף לשלם עבורם? בשנות ה-30 של המאה שעברה, בתגובה למשבר הכלכלי הגדול, נשיא ארצות הברית פרנקלין רוזוולט הנהיג את ה"ניו דיל", שורה של רפורמות כלכליות פורצות דרך, ששינו לא רק את פני החברה והכלכלה במדינה אלא גם את עצם ההגדרה של המושג "חירות". בנאום מפורסם שנשא ב-1941 הסביר הנשיא רוזוולט כי חירות אנושית אמיתית חייבת לכלול גם "חירות ממחסור" – כלומר, שכדי להיות חופשיים באמת, בני-האדם צריכים ליהנות גם מביטחון חומרי וכלכלי. היום, בעקבות המשבר הכלכלי העולמי והאי-שוויון ההולך ומחמיר, אותה שאלה הרת-גורל – מה צריך להיחשב כזכות בסיסית ומה כמוצר – נמצאת שוב בלב הדיון הפוליטי.

ההצלחה המפתיעה של ברני סנדרס בפריימריז של המפלגה הדמוקרטית ב-2016 וב-2020 הוכיחה כי לרעיונות סוציאלי-דמוקרטיים יש ביקוש גבוה מהצפוי בקרב האלקטורט האמריקאי. סנדרס שינה באורח דרמטי את הוויכוח הציבורי במדינה, כשהתייחס לביטוח בריאות ולחינוך בתור זכויות יסוד שכל אזרח אמור ליהנות מהן, ללא קשר ליכולתו הכלכלית. למרות הסלידה העזה של המיינסטרים הפוליטי בארצות הברית מסוציאליזם, סנדרס הצליח לעשות את הבלתי-ייאמן וגרם למיליוני אמריקאים להזדהות עם הסוציאליזם הדמוקרטי שלו – בעצרות המונים, ברשתות החברתיות ולבסוף גם בקלפיות. כתוצאה מההצלחה המפתיעה של הסנאטור מוורמונט ותנועת ההמונים שהתגבשה סביבו, המפלגה הדמוקרטית כולה נעה שמאלה בחמש השנים האחרונות.

סנדרס הוא פוליטיקאי, לא פילוסוף פוליטי. כדי להבין את היסודות התיאורטיים של הרעיונות שלו, יש להקדיש תשומת לב לשפה ולמושגים המשמשים אותו ולפענח את התפיסות שבבסיסם. רוב התומכים של סנדרס, סוציאליסט מוצהר, אינם לניניסטים או מרקסיסטים: הם לא מניפים את נס הדיקטטורה של הפרולטריון או מייחלים להלאמת אמצעי הייצור. בימים אלה, גם אם אינם מודעים לכך, הם מגלים מחדש את העוצמה הטמונה ברעיונות של היסטוריון וכלכלן בשם קרל פולני, שפעל במחצית הראשונה של המאה הקודמת. את הרעיונות החשובים ביותר שלו

הציג פולני בספרו הקלאסי "התמורה הגדולה" שהתפרסם ב-1944 – אותה שנה בדיוק שבה הנשיא רוזוולט הבטיח לעגן בחקיקה את "מגילת הזכויות השנייה" של ארצות הברית, שנועדה להבטיח תעסוקה, דיור, ביטוח לאומי, בריאות וחינוך לכל אזרח.

הרעיונות של פולני אמנם מקיפים אותנו בשנים האחרונות, אבל האיש שניסח אותם מוזכר רק לעתים רחוקות. כעת, כשספרו המפורסם ביותר רואה אור לראשונה בעברית (הוצאת הקיבוץ המאוחד-ספריית פועלים), הגיע הזמן לחזור לעקרונות שהנחו אותו ולהבין מדוע הם רלוונטיים כל-כך לפוליטיקה של המאה ה-21.

אין שוק בלי ממשלה

קרל פולני נולד ב-1886 בווינה והתחנך בבודפשט, צמד ערי הבירה של האימפריה האוסטרו-הונגרית. לאחר שלחם כחייל במלחמת העולם הראשונה, תמך במהפכת אסתר – המהפכה האנטי-אריסטוקרטית של 1918 – אבל ברח מהונגריה שנה לאחר מכן, עם כינון הממשלה הקומוניסטית קצרת הימים של בלה קון. פולני מצא מקלט מפני המהפכה בווינה, שהונהגה באותם ימים בידי הסוציאל-דמוקרטים ושימשה כדגם של סוציאליזם מוניציפלי, המתבסס על קואופרטיבים בבעלות עובדים, דיור ציבורי, מערכת בריאות ציבורית ותרבות עירונית פורחת. התקופה הזו, שעיצבה את תפיסת עולמו של פולני, הגיעה לקצה עם עליית הפשיזם. ב-1933 הוא נמלט לאנגליה ועסק שם בהוראה במסגרת "ארגון החינוך לעובדים". בשנות ה-40 חי בוורמונט שבארצות הברית והשלים את העבודה על "התמורה הגדולה" – ספרו המפורסם ביותר – בעזרת מלגה מטעם קרן רוקפלר. לאחר מכן לימד באוניברסיטת קולומביה שבניו-יורק, עד שב-1953 יצא לגמלאות ועבר לקנדה, שם נפטר ב-1964.

בניגוד למה שעשוי להשתמע משמו, "התמורה הגדולה אינו מדריך ניו אייג' לעזרה עצמית, אלא ספר העוסק בכלכלה פוליטית. למעשה, זהו אחד הספרים החשובים ביותר שיצאו בנושא אי-פעם, והוא ראוי לתפוס מקום של כבוד בקאנון של המחשבה השמאלית לדורותיה.

הנה סיפור שאנחנו שומעים כל הזמן. השוק החופשי הוא הדרך היעילה ביותר ליצירת שפע ושגשוג. כדי להבטיח שהשוק החופשי יהיה חופשי באמת, צריך לסלק מהדרך את הממשלה או, לכל היותר, לאפשר לה לתקן פה ושם "כשלי שוק" על-מנת להבטיח לאזרחי המדינה רמה מסוימת של ביטחון כלכלי. בנוסף, ככל שיותר תחומי חיים יתנהלו כמו שווקים, כך ייטב לכולנו – לא רק כי השוק הוא הכלי היעיל ביותר לשיפור איכות החיים של בני-האדם, אלא משום שהוא חיוני לחירות הפוליטית והכלכלית שלנו.

פולני מפרק את הטיעון הזה בשתי דרכים. קודם כל, הוא מראה כי "השוק החופשי" תמיד מתוכנן: כל צורה של התארגנות כלכלית מתקיימת אך ורק בזכות המסגרת שהמדינה מספקת לה. "כלכלת השוק החופשי (laissez-faire)", כותב פולני, "נוצרה באופן מתוכנן... השוק הוא תוצר של פעולה ממשלתית מכוונת". הניתוח ההיסטורי של פולני מראה כי המערכת הכלכלית מוטמעת תמיד בתוך החברה: היא חלק בלתי-נפרד ממערכת היחסים החברתיים ואינה חיצונית

להם או מתקיימת בנפרד מהם. אבל פולני לא עוצר כאן. לדבריו, לא זאת בלבד שכלכלת שוק טהורה לא קיימת באמת בשום מקום בעולם – אלא שמדובר בהכרח בפרויקט אוטופי בלתי-ניתן להגשמה. בני-האדם, מסביר פולני, יתקוממו תמיד נגד הניסיון להפוך אותם לסחורה טהורה. פולני קורא לעבודה, לקרקע ולכסף בשם "סחורה פיקטיבית". היא פיקטיבית, לטענתו, מכיוון שלא ניתן להפוך עבודה, קרקע או כסף לסחורות שאפשר לקנות ולמכור בשוק, ללא פעולה ממשלתית בלתי-פוסקת.

בשלב זה אתם ודאי אומרים לעצמכם: "אבל כולנו משתתפים כל הזמן בשווקים לקנייה ולמכירה של כוח עבודה, קרקע או כסף". אתם, כמובן, צודקים. אבל הטענה של פולני היא שאף אחד מאלה לא נוצר במקור כדי לשמש כמוצר שניתן לסחור בו. כפי שהוא כותב: "עבודה אינה אלא שם אחר לפעילות אנושית שהיא חלק מהחיים, ואת החיים עצמם אין מייצרים למטרות מכירה, אלא מסיבות אחרות לגמרי. אי-אפשר לנתק את העבודה משאר החיים, וגם לא לאחסנה או להפעיל אותה מעת לעת; אדמה אינה אלא שם אחר לטבע, שאינו מיוצר עלידי האדם. לבסוף, כסף ממשי אינו אלא סמל של כוח קנייה אשר, באופן עקרוני, אינו מיוצר כלל אלא מתהווה באמצעות המנגנון הבנקאי או הפיננסי של המדינה".

שווקים וסחר חליפין מסוג זה או אחר קיימים בכל חברה אנושית. מה שמבדיל את חברת השוק – או בשמה האחר: קפיטליזם – מצורות הארגון החברתיות שקדמו לה, זו ההכפפה של "הסחורות הפיקטיביות" למנגנון של השוק. פולני מדגיש כי התהליך הזה – יצירת שווקים למסחר בכוח עבודה, בקרקעות ובכסף – יכול היה להתרחש אך ורק באמצעות כוח הכפייה והפיקוח של המדינה. קרקעות, למשל, הוחזקו באופן מסורתי במשותף בידי כלל הקהילה, עד שבשלב כלשהו, בחסות המדינה וחוקיה, הן חולקו, גודרו והפכו פתאום לרכוש הפרטי של יחידים – או במלים אחרות, הפכו לסחורה.

מרגע שמכירים בכך שהכלכלה מוטמעת בהכרח בתוך מבנה חברתי רחב ממנה, עולה השאלה כיצד מוסדרת הפעילות של אותה מערכת הכלכלית. מנקודת מבט זו, דה-רגולציה היא לעולם רה-רגולציה: מכיוון שהשוק אינו מתקיים בחלל ריק, ותלוי תמיד בקיומה של המדינה ובהפעלת כוח מצדה, אף אחד מרכיביו אינו מסוגל להתקיים מלכתחילה בהיעדר מעורבות ממשלתית. השאלה, אם כך, אינה האם המדינה מעורבת בכלכלה או לא – אלא איך היא מעורבת: האם היא זו שמקבלת החלטות מסוימות באופן ישיר, או שהיא מאצילה את סמכות ההכרעה לשחקנים אחרים.

מדינת רווחה או פשיזם

בספרו פורץ הדרך פולני מקיים דיון מעמיק בספינהמלנד (Speenhamland), מערכת סעד לתמיכה בנזקקים שפעלה באזורים הכפריים של אנגליה במאות ה-18 וה-19. המערכת נולדה לאחר שהקרקעות באנגליה, שהוחזקו באופן מסורתי על-ידי הקהילה כולה, עברו – בחסות המדינה – לבעלות פרטית. כתוצאה מהחסימה הפתאומית של גישה לאדמות חקלאות ומרעה, הידרדרו

משפחות רבות באיזורים הכפריים לחרפת רעב. כאן נכנסה לתמונה מערכת הספינהמלנד וסיפקה לעניים סוג של הכנסה בסיסית קבועה, עד לחיסולה ב-1834 עם חקיקת "חוק העניים החדש".

לדברי פולני, מערכת הסעד הכפרית התבססה על ההנחה של רשויות המדינה כי אפילו לעניים יש "זכות לחיים", והבטיחה לאוכלוסייה הכפרית הכנסה כספית מינימלית, שנקבעה בהתאם למחיר הלחם ובלי קשר לגובה השכר שלהם. כאשר בוטלה, חיסול ההגנות החברתיות שהמערכת סיפקה במשך מאות שנים הפך באחת את כוח העבודה של עניי אנגליה לסחורה – היכולת שלהם לפרנס את משפחותיהם הפכה פתאום תלויה לחלוטין בשוק העבודה, על כל הטלטלות האופייניות לו. גורל העניים עבר מעין מיקור-חוץ: במקום שייקבע על-ידי הרשות המקומית, שניהלה עד אז את מערכת הרווחה, הופקד גורלם מאותו רגע בידי שוק העבודה והשחקנים הפרטיים השולטים בו.

היסטוריונים בני-זמננו אמנם חולקים על הניתוח שפולני מציע לבעיות של המערכת, אבל לב הטיעון שלו נותר בעינו: השינויים שהובילו לעליית חברת השוק כפי שאנו מכירים אותה היום לא אירעו באופן "טבעי", אלא כתוצאה משורת החלטות מודעות מצד קבוצה חדשה של שחקנים פוליטיים שצברה כוח באותה תקופה. התהליך הזה – שהחל בהפיכה כפויה של קרקעות משותפות לאדמות פרטיות, המשיך ביצירת מערכת סעד כפרית, והסתיים בחיסול המערכת והפקרת העניים לחסדי שוק העבודה – הוכתב מראשיתו ועד סופו בידי המדינה.

אבל אם מערכת הספינהמלנד הייתה בעייתית כל-כך כשלעצמה, מדוע התנגד פולני להחלפתה בחברת השוק? הביקורת של פולני על חברת השוק נובעת מהטיעון המרכזי השני שלו, שלפיו התפשטות בלתי-מבוקרת של השוק מולידה בהכרח אי-יציבות חברתית. לפי פולני, השוק אינו מעיין שופע של חירות אלא גם מקור של כפייה, אי-יציבות, חוסר ביטחון תעסוקתי – ואף גרוע מכך. לכן שעבוד כלל תחומי החיים למנגנון השוק לא יוביל ליצירת חברה חופשית ומשוחררת אלא לקריסה מוחלטת של החיים החברתיים.

כיצד הייתה נראית חברה המנוהלת לחלוטין בידי השוק? במילותיו של פולני: "אם נאפשר למנגנון השוק לנהל באופן בלעדי את גורלם של בני האדם ואת סביבתם הטבעית, ואפילו את כמות כוח הקנייה ואת השימוש בו, התוצאה תהיה חיסול החברה. כי את הסחורה-לכאורה שמכונה 'כוח עבודה' אי-אפשר לסחוב ממקום למקום, להשתמש בה בלא הבחנה, או אפילו להותיר אותה ללא שימוש, בלי שהדבר ישפיע גם על האדם המחזיק בסחורה המיוחדת הזאת. מערכת שנפטרת מכוח העבודה של האדם נפטרת בעת ובעונה אחת גם מהישות הפיזית, הפסיכולוגית והמוסרית המכונה 'אדם', הצמודה למחיר. לאחר שמעטה ההגנה של מוסדות התרבות ייגזל מהם, בני האדם יגוועו בשמש היוקדת של החשיפה החברתית. הם ימותו כקורבנות של עקירה חברתית קשה שתגרום לשחיתות, לפרוורסיה, לפשע ולרעב. הטבע יצטמצם ליסודותיו; נופים ושכונות מגורים יטונפו ונהרות יזדהמו; הביטחון הצבאי יעמוד בסכנה; ולא תהיה עוד יכולת לייצור מזון וחומרי גלם. לבסוף, ניהול כוח הקנייה באמצעות השוק יגרום מפעם לפעם לחיסול של עסקים, כי יתברר שמחסור ועודף בכסף הרסניים לעסקים בדיוק כמו בצורת ושיטפונות בחברה הפרימטיבית".

כך או אחרת, פולני מדגיש כי חברת שוק טהורה היא אידאל שאינו ניתן להגשמה, משום שבסופו של דבר, בני-האדם יתנגדו תמיד להפיכתם לסחורה. כשאנשים מרגישים שהם חשופים מדי לכוחות השוק הבלתי-מרוסן, הם מתקוממים בדרישה להגנה. את התופעה הזו פולני מכנה "התנועה הכפולה": מגמת ההתפשטות המתמדת של השוק החופשי מולידה בתורה תנועת-נגד שמבקשת לגונן על החברה מפני ההשפעה ההרסנית של השוק. מדינת הרווחה ורשת הביטחון החברתית הן התוצרים ההיסטוריים המובהקים ביותר של ההתנגדות הזו – אבל גם פשיזם, לתפיסתו של פולני, הוא תגובה אפשרית לאותה בעיה בדיוק.

הניאו-בניאו-ליברליזם

איך יכולים הרעיונות של אדם שאינו בין החיים כבר זמן רב לעזור לנו להבין את המציאות הכלכלית של ימינו? בשנים האחרונות מתמקד המחקר האקדמי בשלב התפתחותי של הקפיטליזם המכונה "ניאו-ליברליזם". לפי גרסה אחת של הסיפור, עליית הניאו-ליברליזם הייתה תגובה של אליטות עסקיות ופוליטיות למשברים הכלכליים של שנות ה-70. היא חוללה מהפכה כוללת באופן שבו שווקים בנויים ומתפקדים: הפחתת מסים, הסרת פיקוח על זרימה גלובלית של הון, צמצום רגולציה, החלשת איגודי עובדים, נטישת היעד של תעסוקה מלאה והפניית עורף לעקרונות הקיינסיאניים שהנחו את קובעי המדיניות מאז סוף מלחמת העולם השנייה. אבל מה שהופך את הניאו-ליברליזם ל"ניאו" – זאת אומרת, מה שחדש פה באמת – זו ההכרה המוצהרת של הימין הכלכלי בכך שהשוק לא מתנהג בצורה זו או אחרת "באופן טבעי". מי שמבטיח שהשוק יתנהל כ"שוק חופשי" זו אך ורק המדינה, ממש כמו שפולני אבחן.

ואכן, מחקרים מהשנים האחרונות מראים שאחד הגורמים העיקריים לזינוק באי-שוויון מאז 1980 הוא האופן שבו שווקים עוצבו-מחדש במהלך המהפכה הניאו-ליברלית. במלים אחרות: כללי המשחק חשובים. מהלכים של דה-רגולציה הביאו להכפלת חלקם של אנשי תעשיית הפיננסים באחוזון העליון של ההכנסות בארצות-הברית. במקביל, התחוללה "מהפכת בעלי המניות" שהביאה לשינוי היסטורי בתגמול הכספי שמקבלים מנכ"לים, והגדירה מחדש את הייעוד של גופים מסחריים. בנוסף, שיעור המס השולי קוצץ באופן דרמטי, מה שגרר עלייה חדה במשכורות העתק במשק. בקיצור, הזינוק בהכנסה מהון, שנוצר כתוצאה מדה-רגולציה, לצד החלשת כוח המיקוח של העובדים, הם שתיים מהסיבות המרכזיות לאי-שוויון הכלכלי כיום.

יש, כמובן, מי שטוענים שלא צריך לעשות עם כל זה דבר. על-פי השקפת העולם הליברטריאנית, כל חלוקת עושר שמקורה בפעילות של השוק צודקת מעצם טבעה, והטלה של מס – כל מס – היא סוג של גניבה. הימין הכלכלי טוען שחלוקת המשאבים לפני תשלום מסים (ה"ברוטו" המופיע בתלוש המשכורת) היא הוגנת, מפני שהיא תוצר של ישיר של השוק. לעומת זאת, חלוקת המשאבים אחרי תשלום מסים (ה"נטו" שנשאר אחרי הפרשות ותשלום מס) היא כבר תוצאה של "התערבות" ממשלתית פסולה בכלכלה. אבל כפי שפולני מלמד אותנו, זה קשקוש מוחלט: חלוקת המשאבים לפני מס היא תוצר של מוסדות חברתיים ופוליטיים בדיוק כמו חלוקת המשאבים אחריו. הממשלה הייתה שם בשלב ה"נטו", בדיוק כפי שהייתה שם בשלב ה"ברוטו". ובכלל, ממשלות אינן "מתערבות" בשווקים – הן יוצרות אותם. זה לא אומר, אגב, שכל שוק הוא

רע: פולני מעולם לא שיווה לנגד עיניו עולם ללא שווקים. זה כן אומר שכשהשוק משבש את תפקודם התקין של מוסדות חברתיים חשובים – המערכת הדמוקרטית, לדוגמה – או כשהוא מפיק תוצאות גרועות, אפשר לשנות את החוקים שקובעים אילו חלקים מהחברה יהיו כפופים אליו ובאיזה אופן.

אם עדיין היה בין החיים, פולני בוודאי היה מצביע על כך שלמרות ששווקים אמורים להתקיים באופן "טבעי" ולנהל את עצמם, בסופו של דבר מדינות נאלצות פעם אחר פעם לנקוט פעולות שונות כדי להבטיח את המשך קיומם. זה בדיוק מה שקרה במשבר הכלכלי ב-2008, כששווקים פיננסיים בכל רחבי העולם קרסו בזה אחר זה וסיכנו את קיומן של חברות רבות שהיו במצב כלכלי טוב, וכתוצאה מכך את מערכת התשלומים העולמית כולה. דבר דומה קרה גם באיחוד האירופי. הבנק המרכזי האירופי – גוף הכפוף לאיחוד האירופי ושולט במטבע היורו – נקט שורה של צעדים שנועדו לעורר בספרד ובאיטליה כאוס כלכלי ולכפות עליהן מדיניות של צנע ורפורמות ניאאו-ליברליות. כל זה לא קרה מעצמו אלא כתוצאה של התערבות ממשלתית בכלכלה – שהתבצעה דרך מנגנוני השוק.

הפלישה הפולנית

חוקרים ממגוון תחומים מגלים בשנים האחרונות עניין גובר והולך בעבודה של פולני. קחו, לדוגמה, את העבודה של ההיסטוריון סוון בקרט. בספרו עטור הפרסים "אימפריית הכותנה" (A) Empire of Cotton: Global History) בקרט מראה כי המדינות שהובילו את המהפכה התעשייתית בראשית דרכה היו אלה "שהיה ביכולתן להגן על שווקים מקומיים, להבטיח גישה לשווקים מרוחקים ולהניח תשתיות שאיפשרו ועודדו ייצור תעשייתי". בקרט טוען כי המהפכה התעשייתית, שהתבססה על ייצור ועיבוד כותנה, התחוללה בזכות מדינות ש"הקימו את המוסדות הדרושים לקיום של קפיטליזם תעשייתי – החל משווקים לקנייה ומכירה של עבודה שכירה... ועד



זכות הקניין" ופעלו "להרחבת שווקים מקומיים וזרים ולהגנה על התעשייה המקומית מפני האי-ודאות של השוק הגלובלי". בדומה להיסטוריונים אחרים של הקפיטליזם הפועלים בימינו, בקרט שם דגש מיוחד על העובדה כי שווקים לא מחוללים מהפכות לבדם – הם תלויים במדינה שתצור ואז תשמר אותם.

כמה מהכלכלנים החשובים שפועלים כיום, כמו חתן פרס הנובל לכלכלה ג'וזף שטיגליץ והכלכלן דני רודריק מהרווארד, הושפעו עמוקות מפולני גם הם. שטיגליץ אפילו כתב את ההקדמה לאחת המהדורות האחרונות של "התמורה הגדולה". כשרודריק ושטיגליץ ביקרו את המוסדות הכלכליים הבינלאומיים, בטענה שהם כופים את עקרונות הצנע על מדינות במשבר כלכלי בלי לאפשר להן

לפתח מנגנוני הגנה חברתיים מתאימים, הם התבססו על המחשבה של פולני. הסוציולוג הדני גוסטה אספינג-אנדרסן השתמש בהגות של פולני באופן שונה בספרו החשוב מ-1990 "שלושת משטרי הרווחה של הקפיטליזם" (The Three Worlds of Welfare Capitalism). אספינג-אנדרסן טען כי ההבדל בין מדינות הרווחה של ארצות הברית, שוודיה וצרפת אינו נובע מהגודל של תקציבי הרווחה שלהן, אלא ממידת הדה-קומידיפיקציה (ביטול הֶסְתָּרָה) שנהוגה בהן. על-פי אספינג-אנדרסן, דה-קומידיפיקציה פירושה "קבלת שירות מסוים בתור זכות חברתית" ו"היכולת של אדם לשמר את רמת החיים שלו בלי להיות תלוי בשוק". ממשלת ארצות-הברית, למשל, משקיעה כסף רב בתוכניות רווחה, אלא שהתקציבים הללו מוזרמים בעיקר למי שכבר יש להם עבודה – השלמות שכר, פטורים ממס הכנסה וכדומה. מכאן נובע שההוצאה הזו, גדולה ככל שתהיה, לא מביאה כמעט לדה-קומידיפיקציה: היכולת לחיות בכבוד מינימלי והגישה לשירותים בסיסיים תלויה בהשתתפות בשוק העבודה, והמדינה לא יוצרת מרחבים חברתיים המנותקים מהשוק.

באופן כללי, כוח המשיכה של פולני נובע במידה רבה מכך שהוא מציע גישה שמאלית – אך לא מרקסיסטית – לניתוח המציאות. על אף שהוא בהחלט הושפע ממרקס וממשיכי דרכו, העמדה של פולני אינה מתיישבת בקלות עם תפיסת עולמם. כך, לדוגמה, פולני רואה במעמדות מוסדות חברתיים ואינו מגדיר אותם ביחס לאמצעי הייצור. זו אחת הסיבות לכך שהוא אהוד מאוד בקרב חוקרים המתעניינים בסוציאליזם שאינו מרקסיסטי אך נשען על טיעונים מבוססים ועל תשתית תיאורטית מעמיקה – כמו, למשל, ההיסטוריונים שרי ברמן וג'יימס קלופנברג, שכותבים על תולדות הסוציאל-דמוקרטיה ותנועת העובדים העולמית.

לפולני יש גם לא מעט חסידים בחוגי התיאוריה הביקורתית, במיוחד אצל הוגים המתעניינים בניתוח הבעיות של המערכת הכלכלית שבה אנו חיים. ננסי פרייז'ר, לדוגמה, טוענת שהחברה שלנו מתמודדת היום עם שלושה משברים: משבר אקולוגי, משבר של פיננסיאליזציה (השתלטות של שווקים פיננסיים על הספרה הכלכלית) ומשבר של שעתוק חברתי (reproduction) שבא לידי ביטוי במצוקה הגוברת במקצועות הסיעוד, הרפואה והחינוך. המסגרת המושגית שפולני מציע – "הסחורות הפיקטיביות" והמאבק החברתי שמתהווה סביבן – מאפשרת לנו להבין מה משותף לשלושת המשברים וכיצד הם נובעים מהכפפת חיינו החברתיים להיגיון ולמוסדות של השוק. פרייז'ר אמנם משתמשת במחשבה של פולני, אבל מבקשת לעדכן ולתקן אותה. לטענתה, הגישה הקהילתית שלו אינה רגישה דיה לבעיות של שליטה ויחסי כוח המאפיינות קהילות מעצם טבען, בין אם הן מופרדות מהשוק או לא. לבסוף, בשנים האחרונות ראו לא מעט ספרים ומאמרים העוסקים בפולני עצמו, כמו "כוחה של קנאות השוק" (The Power of Market Fundamentalism) מאת הסוציולוגים פרד בלוק ומרגרט סומרס וביוגרפיה חדשה של פולני מאת מדען המדינה גארט' דייל.

המשותף לסנדרס ולטראמפ

אז פולני אופנתי מאוד באקדמיה, אבל איך הוא יכול לעזור לנו להבין את הפוליטיקה האמריקאית של ימינו? נתחיל מזה שההצלחה של טראמפ כנראה לא הייתה מפתיעה את פולני. פולני הבין היטב כי "התנועה הכפולה" – אותה דרישה חברתית להגנה מפני ההשלכות של קפיטליזם חסר

מעצורים – לא בהכרח פועלת לטובת השמאל. כפי שקרה בשנות ה-30 של המאה הקודמת, היא עשויה באותה מידה להעלות לשלטון ימין לאומני המבטיח למצביעיו כי יגן עליהם מפני טלטלות כלכליות ואי-יציבות חברתית. כך קרה גם אחרי המשבר הכלכלי העולמי ב-2008, שהביא להתחזקות של הימין הפופוליסטי ברחבי העולם.

היום כבר ברור שהכהונה של טראמפ כנשיא דווקא ערערה את הביטחון הכלכלי של אמריקאים רבים ולא סיפקה להם את היציבות המובטחת. בנוסף, כפי שמלמדים הנתונים, רבים ממצביעיו נהנים מרווחה כלכלית יחסית, ותומכים בו בעיקר בגלל הגזענות ושנאת המהגרים שבלב תפיסתו הפוליטית. יחד עם זאת, אסור להתעלם מכך שהקריאה של טראמפ להחזיר את ארצות הברית ל"ימי הגדולה שלה" הזכירה לאמריקאים רבים תקופה מן העבר – חצי-מדומינית כשלעצמה – שבה החיים היו בטוחים ויציבים יותר, לפחות עבור חלק ממעמד העובדים ומעמד הביניים הלבן.

אחת הסיבות לכך שפולני זירז את ההוצאה לאור של "התמורה הגדולה" בתום מלחמת העולם השנייה הייתה הרצון שלו להזהיר את קובעי המדיניות מהסכנה שנשקפת לדמוקרטיה מצד מוסדות כלכליים בלתי-מתפקדים. למעשה, מנקודת הראות של פולני, אין שום סיבה להיות מופתעים מכך שסנדרס וטראמפ צברו אהדה באותה תקופה – אפילו אם כל אחד מהם שייך לקצה אחר של הקשת הפוליטית. אחרי הכל, שניהם מבקרים בחריפות את האופן שבו החשיפה של המשק האמריקאי לטלטלות השוק הגלובלי פגעה במרקם החברתי בארצות הברית. שניהם גם מתנגדים למדיניות המכונה "סחר חופשי" ומגלים ספקנות ביחס למדיניות הגבולות הפתוחים – גם אם רק טראמפ מבסס את העמדה הזו על שנאת זרים, ורק סנדרס מציע רפורמות ששימו קץ להשתוללות של וול סטריט, אשר המיטה על העולם מיתון כבד לפני כעשור.

סנדרס, בכל מקרה, לא לבד. למרות שהשניים מסתמכים על מסורות אינטלקטואליות שונות, גם סנדרס וגם הסנאטורית אליזבת וורן קרובים מאוד לפולני באופן שבו הם חושבים על כלכלה, חברה ופוליטיקה. כך, למשל, וורן מתנגדת כבר שנים לגישה הרואה בהעלאת מסים על בעלי הכנסות גבוהות ביטוי ל"מלחמת מעמדות". ב-2011 אמרה הסנאטורית ממסצ'וסטס: "אף אחד בארצות-הברית לא התעשר בכוחות עצמו בלבד – אף אחד. הקמת מפעל? מעולה. דבר אחד צריך להיות ברור: את הסחורות מהמפעל שלך הסעת על כבישים שכולנו שילמנו עבורם. העובדים שלך זכו לחינוך שכולנו מימנו במשותף. המשטרה ומכבי האש, ששמרו על הביטחון של המפעל שלך, מתוקצבים גם הם מהכסף של כולנו. לא נאלצת לדאוג מכך שיגנבו את הסחורה שלך או להעסיק מאבטחים שישמרו עליה, בזכות העבודה שעשינו כולנו".

זו בדיוק התפיסה של פולני. ראשית, שווקים מוטמעים בחברה ואינם חיצוניים לה. שנית, אין שום דבר "טבעי" בחלוקת העושר שהשוק יוצר. רעיונות "פוליניים" מתגבשים באופן טבעי כטיעוני-נגד לתיאוריות כלכליות ליברטריאניות, וזו כנראה אחת הסיבות לכך שאנשי המפלגה הדמוקרטית נשמעים כמותו לעתים קרובות כל-כך.

מערכת אנושית במובהק

פולני יכול להסביר גם כמה מהמתחים הפנימיים במפלגה הדמוקרטית בימינו. אחד מסלעי המחלוקת בפריימריז של 2016 ו-2020 הייתה השאלה מהי הדרך הטובה ביותר לפתור בעיות חברתיות – תוכניות אוניברסליות, או תוכניות המביאות בחשבון את יכולתם הכלכלית של הנתמכים. סנדרס, למשל, רואה בביטוח בריאות "זכות אנושית בסיסית שהממשלה צריכה להבטיח עבור כל האמריקאים, בלי קשר לרמת ההכנסה שלהם". ג'ו בידן, לעומתו, הכריז על רצונו לקדם "ביטוח בריאות בר-השגה" – דהיינו, במחיר סביר אך לא בחינם. באופן דומה, סנדרס מתעקש שחינוך צריך להיחשב כזכות בסיסית ולהיות מוצע בחינם לכלל הציבור. מועמדים אחרים, כמו פיט בוטיג'אג', טענו כי אין סיבה שהממשלה תממן השכלה גבוהה לילדי עשירים.

הקביעה של סנדרס כי "חינוך זו זכות בסיסית, לא פריווילגיה" מבוססת על הרעיון של קהילה המתקיימת מחוץ לגבולות השוק – עיקרון שעומד בבסיס ההגות של פולני. לא ברור אם סנדרס קרא טקסטים שלו מימיו. השפה שבה הוא משתמש – במיוחד הטיעונים בעד זכויות חברתיות – מושפעת ללא ספק ממורשת ה"ניו דיל" של רוזוולט, שסנדרס עצמו מציג כבסיס לפוליטיקה הסוציאליסטית שלו. כך או כך, ההגדרה של פולני לסוציאליזם נשמעת כמו משהו שסנדרס היה חותם עליו ברצון: "סוציאליזם, במהותו, הוא הנטייה הגלומה בחברה המתועשת להתעלות על השוק המווסת את עצמו על-ידי הכפפתו למערכת הדמוקרטית. זהו הפתרון הטבעי בעבור פועלי התעשייה, שאינם רואים שום סיבה לכך שהייצור לא יוסדר באופן ישיר או שהשווקים יהיו יותר מאשר מרכיב שימושי – אך מוגבל – בחברה חופשית. מנקודת המבט של הקהילה כולה, סוציאליזם הוא בסך הכל חוליה נוספת במאמץ המתמשך להפיכת החברה שבה אנו חיים למערכת יחסים, אנושית במובהק, בין בני אדם".

המהפכה שסנדרס מדבר עליה – זו שבמסגרתה אזרחים משתמשים במוסדות הדמוקרטיים כדי לשנות את החוקים שעל-פיהם מתנהלת הכלכלה – היא מהפכה מהסוג שפולני ראה בעיני רוחו. הסוציאליזם של פולני אולי התגבש בשנות ה-30 וה-40 של המאה הקודמת, אבל הוא מרגיש עכשווי ביותר גם עכשיו. אחרי הכל, רוב האנשים שמגדירים את עצמם בתור סוציאליסטים היום לא חולמים על מדינה ששולטת באמצעי הייצור. הרלוונטיות של פולני למאה ה-21 נובעת מהתובנה שלו ששווקים חייבים להיות כפופים לבקרה דמוקרטית, שבני-אדם יתנגדו תמיד לניסיון להפוך אותם לסחורה ושחברת שוק טהורה היא גם בלתי-אפשרית, גם בלתי-רצויה וגם מנוגדת לחירות אנושית אמיתית.

פטריק איבר ומייק קונזל, שוק חופשי? אין דבר כזה, תרגום: יונתן לוי, פורסם [בתלם](#), 9 במרץ, 2021.
המקור: Patrick Iber and Mike Konczal, Karl Polanyi for President, [Dissent Magazine](#), May 23, 2016.